

Смерть Артура. Графіка Обрі Бердслея

КУПИТИ

Замок Камелот і Круглий Стіл, король Артур і чарівник Мерлін, звитяжні лицарі Трістам і Ланселот, королева Гвіневера і Фея Морґана, меч Ескалібур і Святий Грааль — навряд чи знайдеться хтось, для кого ці імена та назви є лише порожнім звуком. На сторінках роману «Смерть Артура», скомпільованого сером Томасом Мелорі в другій половині XV століття під час його перебування у в'язниці, оживає вже майже забутий світ лицарства, мужності, магії та слави (цьому оживленню значною мірою сприяє і декаданська графіка неперевершеного Обрі Бердслея). Саме про цей твір Едмунд Чемберс сказав: «Жоден витвір уяви, за винятком "Енеїди", не зробив більше для формування національної легенди», а нам залишається хіба що додати — «...і для формування світової легенди також». Із середньоанглійської переклав Максим Стріха

© Видавництво "НК-Богдан"

www.bohdan-books.com

ISBN 978-966-10-7844-3

«СМЕРТЬ АРТУРА» ТОМАСА МЕЛОРІ: РОМАН І НАВКОЛО НЬОГО

(декілька слів від перекладача)

У 1485 році в історії Англії сталися дві визначні події. У битві біля Босворта зазнав поразки і був убитий Річард III, останній король з династії Йорків. Сьогодні дослідники погоджуються: Шекспір (чи той, хто писав під іменем актора Шекспіра) у своїй знаменитій трагедії зобразив його чудовиськом без достатніх на те підстав — Річард не був ані милосерднішим, ані кривавішим від своїх наступників чи попередників. А ось його історична доба таки була надзвичайно кривава. Три десятиліття війни між прибічниками Ланкастерів та Йорків, що точилася від 1455 року і закінчилася встановленням влади Тюдорів (саме на догоду Єлизаветі Тюдор, як вважають, і зробив Шекспір з Річарда III маніякального вбивцю), в насильницький спосіб забрали життя в кожного четвертого підданця Англійського королівства і призвели до тотального винищення майже сотні найвпливовіших аристократичних родин.

Того ж 1485 року в першій англійській друкарні, що діяла на той час уже дев'ять років у Вестмінстерському притулку, першодрукар Вільям Кекстон надрукував грубезну книгу під французькою назвою «La Morte d'Arthur» — «Смерть Артура». Автор, Томас Мелорі, виклав у ній тодішньою англійською мовою всі найголовніші лицарські легенди й оповіді, що вже кілька століть широко побутували не тільки в Британії, а й в усій середньовічній Європі.

Мелорі жив при самісінькому несміливому світанку англійського ренесансу (доба Відродження наставала в Англії значно пізніше й повільніше, аніж в Італії, а Середньовіччя трималося в різних своїх проявах міцніше й довше). Він сам ще був свідком лицарських турнірів, виховувався на переказах і нормах лицарської доби і неабияк пишався власним титулом лицаря. Але сама ця доба, розквіт якої в Європі припав на XI–XIII століття, за часів Мелорі вже стрімко відходила в минуле.

Коротко нагадаю про загальновідомі, але важливі для розуміння всього подальшого речі. Лицарство виникло у Франкському королівстві більш-менш у часовому проміжку від Карла Мартела, який у 732 році зупинив наступ арабів на Європу, й до його онука Карла Великого (який на Різдво 800 року прийняв від Папи Лева III корону римського імператора). Тоді на місце анархічного пішого народного ополчення прийшло згуртоване й грізне військо кінних васалів, які отримували свої феоди від короля. Власне, і французьке слово *chevalier*, й італійське *cavaliere*, і німецьке *ritter* (яке через польське *rycerz* і народило нашого «лицаря») первісно означало те саме: «кінний воїн». Лицарська доба виробила свій спосіб життя, свої правила виховання й поведінки, свої етичні норми, серед яких на вищих щаблях стояли вірність Богові, сюзеренові й Дамі, та свою літературу, підсумковим текстом якої й виявився роман Мелорі.

Ця «лицарська цивілізація» охоплювала майже всю середньовічну християнську Європу. Майже — бо наші предки виявилися на межі цієї цивілізації зі Сходом. Прийнята в нас за Княжої доби удільна система тримання земель відрізнялася від класичної феодальної. Відтак і двір Володимира Святославовича виявився не подібним до двору Карла Великого: він не народив свого «ідеального васала» Роланда, натомість дав життя билинним «богатырям» (яких у реальному житті, очевидно, заступали дружинники-варяги).

А двір «тестя європейських королів» Ярослава Володимировича порівнювати з двором його сучасників-Капетингів взагалі не випадає: тодішній Париж виглядав супроти Києва глухою провінцією, а домен французьких королів охоплював лише порівняно невелику область навколо Парижа, в сотні разів поступаючись за площею неозорим володінням київських «каганів».

Як стверджує відомий історик східноєвропейського середньовіччя Олександр Головко, літописці донесли до нас єдину згадку про висвячення на лицарів у Княжій Русі. Вона стосується подій осені 1149 — зими 1150 року, коли на допомогу князю Волинському Ізяславові Мстиславовичу, який боровся за київський стіл із Юрієм Довгоруком, прийшли краківський князь Болеслав Кучерявий і сандомирський князь Генріх. Коли об'єднане русько-польсько-угорське військо перебувало в Луцьку, за свідченням Іпатіївського

літопису, *«тут Болеслав опоясав мечем багатьох боярських синів»*. Чи здійснювали таке посвячення не лише прибульці, а й місцеві князі, і настільки унікальним було те, що відбулося в Луцьку, з огляду на прийняті тоді в нас практики — наразі невідомо і ледве чи буде колись із певністю встановлено.

Натомість панорама Луцька під час ініційованого великим князем Вітовтом з'їзду європейських монархів у січні 1429 року (Мелорі тоді був підлітком) цілком нагадала б нам усі візуальні стереотипи лицарської доби: там на тлі високих мурів замку Любарта ми побачили б блискучі лати німецького, польського, данського лицарства, що супроводжувало своїх володарів, уперемішку з багатим облаченням посланців Папи, пишними строями руських (староукраїнських) князів та екзотичними шатами московитів і татар.

Нагадаю про певні найважливіші реалії цієї доби, які потрібно розуміти, читаючи «Смерть Артура». Посвячення в лицарі в давні навіть для Мелорі віки появи лицарства зводилося до привселюдного вручення зброї, а лицарем в принципі міг зробитися будь-хто. Проте за доби розквіту лицарства ця церемонія вже набула виразно релігійного наповнення, їй передували нічне чування й служба Божа, зброю майбутнього лицаря почали освячувати на вівтарі, підкреслюючи тим обов'язок лицарства служити насамперед Богові. (Нагадаю — час найвищого піднесення лицарства був водночас і часом Хрестових походів за відвоювання Гробу Господнього від «невірних»). А відтак саму цю церемонію доречно стало називати вже не «посвяченням», а «висвяченням».

Висвяченню повинно було передувати навчання майбутнього лицаря (насамперед — бойових мистецтв, їзди верхи, плавання й полювання, яке вважалося другим за почесністю після війни способом проведення часу; але так само — й геральдики, бо під час битв і турнірів дуже важливо було розрізняти супротивників за гербами, а також і гри на музичних інструментах та співів — вони були потрібні для куртуазного служіння Дамі). Цей майбутній лицар мусив пройти службу пажа, а потім джури-зброєносця при вже повноправному лицареві.

Герої Мелорі вже поголовно вміють читати й писати — хоч насправді за раннього Середньовіччя це було переважно прерогативою

кліриків. Відомо, що Карл Великий міг ставити свій підпис латиною, але хоч і протегував гурткові вчених монахів у себе при дворі, сам читати так і не навчився.

Головною лицарською чеснотою вважали повсякчасне примноження слави — на війні, а коли війни не було, то на спеціально влаштовуваних турнірах і просто на двобоях, де лицарі билися за будь-якої нагоди. Утворився цілий прошарок мандрованих лицарів, які подорожували в пошуках поєдинків із собі подібними та всіляких інших пригод, як-от прохань скривджених дів та вдовиць про оборону, та боротьби з чудовиськами й велетами (в існування яких люди Середньовіччя свято вірили). Нарешті, лицарі охоче розшукували й усілякі священні реліквії, найперше місце серед яких посідав таємничий Святий Грааль.

До кодексу лицарської честі належало незламно тримати дане слово, не нападати з засідки, не бити беззбройного й лежачого, обороняти слабких, не кривдити жінок, завжди віддавати перевагу смерті перед ганьбою. Годі й казати, що ці благородні приписи поводження з іншими стосувалися суто людей шляхетного стану — простолюдинів «за умовчуванням» дозволялося топтати конем, а з простолюдинками — безперешкодно задовольняти свою пристрасть...

Візуальним образом лицаря є воїн у важких латах. Лицарський обладунок часом важив до 40 кілограмів, і тому пересуватися в ньому пішки на далекі відстані навіть дужий воїн фізично не міг. Відтак лицар вирушав на війну лише на коні, ведучи за собою пажів, джур і служок, а також запасних коней. (Зазначмо: убивати коня під супротивником навіть у бою було з погляду лицарської етики річчю сумнівною, чеснотою навпаки вважали допомогти підвестися супротивникові, що впав на землю, а за потреби «позичити» йому й свого коня та спис).

Лицарський поєдинок зазвичай починався з того, що вершники щодоуху налітали один на одного, намагаючись поцілити списами. Коли списи ламалися, бій продовжували мечами чи булавами. Коли вершники падали (і мали потому сили підвестися), то далі билися пішими. На турнірах використовували спеціальні затуплені списи й забороняли «прямі» удари мечем, які важче було відбити

(дозволялося бити лише «з замахом») — тому переважна більшість учасників турніру й залишалися живими. Під час бою «на життя і смерть» таких обмежень не існувало.

Але сама ця тактика бою, попервах ефективна, а потім фатально застаріла, й призвела до занепаду лицарства. Ще за сто років до Мелорі, під час Столітньої війни, маневрові англійські піші лучники та арбалетники з верстви вільних «йоменів» здобули під проводом легендарного «Чорного Принца» рішучу перемогу над неповерткою французькою лицарською кіннотою біля Пуатьє (1356). Відтоді закуте у важкі лати лицарство втратило своє головне значення — непереможної збройної сили.

А з тим почала розвалюватися і вся лицарська система. Втім, окремі пережитки її проіснували ще довго, а чимало елементів лицарського кодексу честі успадкувало нове дворянство-шляхта, яке в XVI–XVII століттях влаштовувало поєдинки з будь-якої нагоди, що бодай якось, бодай трохи підважувала чиюсь честь (згадаймо про знамениті романи Александра Дюма-старшого з їхніми нескінченними дуелями!).

Таке «пізнє» лицарство існувало й на українських землях: за адаптованими до місцевих умов лицарськими законами жила «руська» шляхта Київщини, Брацлавщини, Чернігівщини та Волині доби «до Богдана Хмельницького». Як «лицарську» спільноту сприймали самих себе й козаки — і запорожці, і «лейстровики». Остаточно це лицарство згасло в нас разом із знесенням Гетьманщини й Січі, щоб знову відродитися у віршах романтиків, і насамперед — Шевченка. Але то вже зовсім інша історія.

Для нас натомість важливо інше. Томас Мелорі жив тоді, коли лицарство вже втратило своє військове значення, коли мандровані лицарі вже зникли як клас, коли люди вже здебільшого не вірили в чудовиськ та велетів, але коли пам'ять про давні лицарські подвиги була ще живою, коли етичний кодекс лицаря вважали ще актуальним (хоч і не завжди дотримувалися його в своїй повсякденній поведінці), коли книжки про лицарів (ще рукописні — свою Біблію Йоганн Гутенберг надрукував лише 1455 року!) були головною лектурою тодішніх освічених людей.

Про Томаса Мелорі відомо відносно небагато. Він народився між 1414 та 1419 роком у шляхетній родині в Воррікширі. Його батько, сер

Джон Мелорі, був у графстві мировим суддею та обирався від нього до палати громад. Ще до 1441 року Томаса Мелорі було висвячено на лицаря — й він робиться професійним вояком. Трошки пізніше він одружується з Елізабет Велш — і вона народжує йому сина Роберта. Принаймні двічі, в 1443 і в 1449 роках, Томас Мелорі був обраний до палати громад — вперше від свого графства, потім від містечка, яке контролював Гемфрі Стеффорд, герцог Бекінгем, один із вождів Ланкастерів.

У 1455 році розпочалася війна, яку вже в XIX столітті з легкої руки Вальтера Скотта називатимуть «Війною Червоної та Білої троянд», і Томас Мелорі бере в ній активну участь — спершу по боці Йорків, а потім по боці Ланкастерів. За звичаєм тогочасної англійської шляхти, Мелорі не гребував також участю і в суто кримінальних наскоках і грабунках.

Вперше в крадіжці його було звинувачено ще зовсім молодим, у 1433 році. У 1450-му йому інкримінували вже спробу вбивства із засідки самого герцога Бекінгема, а також численні наїзди, крадіжки і принаймні два згвалтування (вчинки під будь-яким поглядом для лицаря абсолютно табуйовані). Наступного року він потрапляє до в'язниці (причому впливовий герцог до кінця життя робиться його смертельним ворогом), потому виходить звідти на початку 1452-го (можливо, підкупивши наглядачів), але менш ніж за два місяці знову потрапляє за ґрати.

Цього разу Мелорі проводить в ув'язненні довго, хоч кілька разів (але щоразу безуспішно) намагається відкупитися з допомогою впливових земляків. І лише на початку 1461 року він дістає від короля Генрі VI помилування й дозвіл повернутися до свого маєтку. Цим і був зумовлений його перехід до табору Ланкастерів, по боці яких він бере участь у кількох битвах.

Але тогочасна Фортуна була надто нестала — й не лише щодо звичайних лицарів. Уже в березні того ж року Генрі Ланкастера було скинуто й на трон сідає Едвард IV Йорк. У 1468 році Мелорі звинувачують в участі в змові проти короля, і він знову потрапляє до знаменитої Ньюгейтської в'язниці в Лондоні.

Лише коли 3 жовтня 1470 року Ланкастери беруть короточасний реванш і на трон на пів року знову повертається Генрі VI, Мелорі

виходить із тюрми. Але вже в квітні наступного 1471 року Едвард IV повертає собі корону, розбивши в битві й убивши єдиного сина Генрі, Едварда Вестмінстерського, а самого Генрі кинувши до Тауера, де той гине за місяць від руки підсланих королем-Йорком убивць.

Майже напевно ця зміна влади означала б і великі неприємності для Томаса Мелорі. Але невдовзі по виході на волю (і ще до повернення на трон Йорків) він встигає померти власною смертю 14 березня 1471 року. Поховано його було на цвинтарі поруч із в'язницею, де він писав свій роман «Смерть Артура», який врешті-решт і обезсмертив його ім'я.

Мелорі гадано почав писати цей величезний текст ще близько 1460 року, наприкінці свого найтривалішого ув'язнення, що закінчилося наступного року королівським помилуванням. Перетворенню кримінального злочинця на письменника ми завдячуємо славетному мерові Лондона Річарду Віттінгтону (що пізніше зробиться героєм народних казок), який з філантропічних міркувань відкрив для в'язнів Ньюгейту доступ до книгозбірні в поблизькому монастирі францисканців. Гадають, що важливим чинником письменницького успіху Мелорі стало й те, що він зумів зберегти частину свого колишнього статку, а тому зміг влаштуватися в камері доволі, як на ті часи, комфортно, і там з головою поринути в рукописні книги створених численними попередниками лицарських романів. Завершив свою працю ув'язнений лицар у тюрмі між 4 березня 1469 року та 3 березня 1470 року — так засвідчив він сам в останніх реченнях останньої книги.

Результат компіляції Мелорі (де він інколи сумлінно переказував першоджерела, інколи — рішуче скорочував їх, а інколи, і що далі, то частіше — давав волю власній уяві) через чотирнадцять років по смерті лицаря-письменника й надрукував англійський продовжувач справи Гутенберга Вільям Кекстон, забезпечивши авторові статус одного з класиків англійської та світової літератури.

До Мелорі вже існувала неозора «артуріана», в якій оповідалося про різні подвиги самого легендарного володаря і його звитяжних лицарів Круглого Столу. В її основі лежали валлійські поеми, присвячені реальному вождеві кельтів-бриттів, який на межі V–VI століть очолив боротьбу проти англо-саксонського вторгнення і майже на пів століття

затримав завоювання саксами основної частини Британії. Частина цих сюжетів знайшли відображення в знаменитому циклі валлійських середньовічних повістей «Мабіноґіон».

Про Артура в своїй «Історії бриттів» повідомляє валлійський історик Ненній, що жив на межі VIII–IX століть. Про нього у XII столітті писав англійський клірик Джеффрі Монмутський у своїй *Historia Regum Britanniae* — «Історії королів Британії» — про яку вже в XX столітті Едмунд Чемберс сказав: «Жоден витвір уяви, за винятком “Енеїди”, не зробив більше для формування національної легенди». Справді, без цієї книги самосвідомість англійців, напевно, була б іншою, й інакшим виявився б і перебіг їхньої подальшої історії.

Адже у Джеффрі Монмутського Артур не лише відбиває напади саксів, а й перемагає римського імператора Луція Тиберія (якого насправді ніколи не існувало). Щоправда, вже з майже підкореної Італії Артур повинен повертатися додому: до нього дійшла звістка, що його небіж Мордред, якого він сам залишив урядувати замість себе, захопив не лише корону, а й заволодів королевою Гвіневерою. Артур перемагає і вбиває Мордреда, але сам зазнає тяжкої рани і його доправляють лікуватися на легендарний острів Авалон. Про смерть Артура Джеффрі Монмутський не сповіщає нічого — відтак англійці ще через століття не лише пишалися своїм славним предком, який переміг загарбників-саксів і підкорив Римську імперію, а й сподівалися, що той досі десь переховується і чекає на свій час, щоб повернутися і знову правити Англією.

Згадані тексти Неннія і Джеффрі Монмутського створювалися з претензією на «науковість» (хоч, за звичаєм того часу, й вони сповнені фантастичних подробиць; а в поемі «Життя Мерліна» фантазію Джеффрі Монмутського вже нічого не стримувало, і він сам мусив пояснювати читачеві, чому Мерлін з його латинських віршів та з його ж таки латинської історії надто різні). Але невдовзі Артур з лицарями Круглого Столу переможно ступили по той бік Англійського каналу — і зробилися постатями європейського красного письменства.

Французові Кретьєну де Труа (творив теж у XII столітті, але в його другій половині) належить цикл із п'яти лицарських романів, де ми вже зустрічаємо Ланселота (цю пізніше центральну постать

Артурового циклу Джеффри Монмутський взагалі не згадує ані словом), Трістана, Івейна, Парсєваля і таємничу чашу Святого Грааля, пошуками якої переймалося чи не все тогочасне лицарство.

У Граалі вбачали різне: чи то коштовну реліквію (камінь чи золото), чи то (найчастіше) — чашу, з якої Христос причащався на Таємній Вечері і яку було вивезено до Британії Йосипом Аріматейським разом із кількома краплями крові Спасителя. Вже в написаній на початку наступного XIII століття великій поемі німця Вольфрама фон Ешенбаха «Парсіфаль» пошуки Грааля (він для поета — саме камінь) відбуваються переважно в духовно-містичній площині.

Нарешті, у 1230-х роках з'явилася епопея з п'яти французьких лицарських романів («Історія Грааля», «Мерлін», «Книга про Ланселота Озерного», «Пошуки Святого Грааля», «Смерть Артура»). Вона, разом із написаним через століття англійським романом у віршах «Сер Гавейн та Зелений лицар» (у ній англійською альтернативою Ланселотові як протагоністові Артурових легенд став небіж короля сер Гавейн із братами) та створеною десь тоді ж алітераційною англійською поемою «Смерть Артура», постали основними джерелами для компіляції Мелорі. (Художнє враження від старих англійських віршів посилювали не рими, а саме вигадливі співзвуччя-алітерації в кожному рядку; але вже під впливом Чосера та його «Кентерберійських оповідей» англійська поезія ще до Мелорі робиться римованою).

У своєму величезному (майже 60 друкарських аркушів!) романі англійський автор весь час покликається на «Французьку книгу», — хоч, як стверджують сучасні дослідники, насправді використовує й численні інші тексти своїх попередників. І почав роботу над своєю компіляцією Мелорі не з історії народження Артура, а саме з Артурової війни з Луцієм (книга п'ята за класичним поділом першодрукаря Вільяма Кекстона). А першоджерелом тут для нього стала саме англійська алітераційна поема другої половини XIV століття «Смерть Артура» й праця Джеффри Монмутського.

Адже про популярність Артурових легенд у тодішній Англії свідчить бодай початок знаменитої Чосерової оповіді Жінки з Бату, написаної десь за вісімдесят років перед романом Мелорі (і невдовзі по тому, як невідомий поет скомпонував поему «Смерть Артура»):

*Артур королював за давніх днів, —
Британець всяк те в пам'яті лишив...*

Кекстонові (крім усього — меткому підприємцеві) залежало на тому, як купуватимуть його книжки. Тому в зворушливій передмові першодрукар пояснює: різні благородні читачі вимагали в нього такого видання. Адже Артур належить до дев'яти найславетніших мужів минулого (до цієї «зіркової дев'ятки» люди пізнього Середньовіччя долучали трьох античних героїв — Гектора Троянця, Олександра Великого та Юлія Цезаря; три постаті зі Старого Заповіту — Ісуса Навіна, царя Давида і Юду Макавейського; і трьох християн — короля Артура, Карла Великого і хрестоносця, визволителя Єрусалиму Готфріда Бульйонського). Сучасники Кекстона, якщо вірити його передмові, почувалися ображеними: чому це про їхнього співвітчизника, на відміну від інших, досі нічого не надруковано...

Ще Кекстон (який, очевидно, мав у розпорядженні авторський рукопис) розділив роман Мелорі для легкості сприйняття на 21 книгу і понад 500 невеликих розділів. До наших часів дійшли лише два примірники видання 1485 року: один цілий і один пошкоджений. Зберігся і так званий Вінчестерський рукопис (виявлений лише у 1934-му і вперше надрукований у 1947-му році англійським філологом російсько-єврейського походження Євгеном Вінавером) — не авторський, але сучасний виданню Кекстона, хоч текстуально й не тотожний йому. Згідно з ним, 21 книга Кекстонового видання насправді об'єднуються у вісім більших книг, які є більш-менш самостійними творами.

Так, чотири перші книги видання 1485 року складають одну першу книгу Вінчестерського рукопису під назвою: «Повість про короля Артура та його благородних лицарів Круглого Столу». Далі йдуть повісті про Артурову війну з Луцієм (книга V у рубрикації Кекстона), про молоді літа сера Ланселота Озерного (книга VI), про сера Ґарета Оркнейського (книга VII), про сера Трістрама Ліонеського та Прекрасну Ізольду (книги VIII–XII — понад третина загального обсягу роману), про пошуки Святого Ґрааля (книги XIII–XVII), про любов сера Ланселота Озерного та королеви Ґвіневери (книги XVIII–XIX) і,

нарешті, власне про смерть Артура і загибель товариства Круглого Столу (книги XX та XXI).

Сюжет роману Мелорі (якщо про нього взагалі можна говорити як про цілісність) — складний і розгалужений. Деякі його лінії так і не доведено до кінця. Присвятивши непропорційно багато місця оповіді про сера Трістрама Ліонеського та Прекрасну Ізольду, Мелорі урвав її посередині; про смерть героїв, убитих підступним королем Марком, ми довідуємося мимохідь, читаючи про зовсім інші події. А наприкінці XII книги сам в'язень Ньюгейтської в'язниці, вочевидь переляканий обсягами ще не переказаних ним англійською лицарських оповідей, лишає характерну дописку: *«Тут закінчується друга книга про сера Трістрама Ліонеського, яку переказав з французької сер Томас Мелорі, нехай допоможе йому Ісус. Амінь. А третьої книги не буде»*.

Більше пощастило розповіді про пошуки Святого Грааля — цієї таємничої реліквії, що бентежила уяву середньовічного лицарства. Для Мелорі вона — саме чаша з краплинами крові Спасителя, привезена Йосифом Ариматейським до Британії. Причому в романі йдеться не про здобуття, а саме про осягнення Грааля (можливість його бачити й причаститися його благодаті) через сувору доброчесність життя, постійні самообмеження й молитви. Але це осягнення вже саме по собі настільки дивовижне, що для тих, хто його сподобився, подальше земне життя втрачає сенс — сер Галахад сам просить у молитві якнайшвидше долучити його до споглядання Творця. На цю сповнену високої містики розповідь накладається давній, ще дохристиянський сюжет про Гідний жалю удар, Скаліченого короля й Спустошену чи Занапащену землю, — але й він набуває тут змісту викупної християнської жертви.

Як видно із зацілілих моментів біографії Мелорі, сам він чернечого життя аж ніяк не провадив. Але він, як і більшість його сучасників, був однаково щирий, віддаючись суто плотським утіхам, чинячи розбійницькі наїзди, хизуючись кривавими збройними подвигами, — і потому западаючи в найсуворішу аскезу й самозречено просячи в Бога вибачення за гріхи та провини. Відтак ця частина роману ще й надзвичайно цікава для розуміння психології людей середньовіччя.

Роман Мелорі, як і всі тексти того часу, сповнений анахронізмів і логічних неузгодженостей. Незрідка автор через кількадесят (або

й кількасот) сторінок просто забуває те, що говорив про ту ж подію або про того ж героя раніше. У персонажів встигають вирости, змужніти (а часом і померти) діти (а деколи й онуки) — але самі ці герої залишаються такими ж молодими, а героїні — такими ж припадними. Юний сер Ламорак Валлійський гине через палку й цілком плотську любов до королеви Марґаузи, в якій є вже п'ятеро дорослих синів, а сер Ланселот залишається все таким самим непереможним воїном і гарячим коханцем королеви Гвіневери, навіть набагато переживши власного сина сера Ґалахада (який встиг був перебрати в нього славу найзвитяжнішого лицаря).

Але за всіма тими сюжетними відгалуженнями й неузгодженостями оповіді стрижнева лінія в романі Мелорі однак присутня. Це — інколи ідеальна, інколи вельми земна любов Артурової дружини Гвіневери й доблесного лицаря сера Ланселота, яка й веде події до трагічної розв'язки.

Артурів небіж (а насправді — водночас і син, якого король породив із власною сестрою, не знаючи, що вона — його сестра) сер Мордред із заздрості відкриває Артурові очі на перелюб Гвіневери. Мордредові брати Ґавейн, Ґахеріс та Ґарет намагаються зупинити Мордреда, розуміючи, що потому неминуче спалахне війна — але марно: коханців викрито і королеву засуджено до смерті на вогнищі.

Рятуючи її, Ланселот ненавмисно вбиває Ґахеріса із Ґаретом, які за наказом короля мусили бути на страті, але, протестуючи проти неї, з'явилися без обладунків. І тоді вже сер Ґавейн, помщаючись за братів, змушує короля Артура розпочати смертельну війну проти Ланселота й обложити його у французьких володіннях у Бенвіку. Але тут приходить звістка, що сер Мордред, якого сам Артур залишив правити Англією за своєї відсутності, повстав і проголосив себе королем. Тож Артур із Ґавейном змушені поспішити назад.

Трагічні події, що завершуються смертю всіх головних героїв, описано в останній, XXI книзі роману Мелорі. У ній автор виступає вже не так компільтором текстів своїх попередників, як талановитим самотійним письменником, чий твір залишився в золотій скарбниці англійської та світової літератури. А сцена смертельного поранення Артура по праву належить до найвизначніших сторінок світового письменства:

«Озирнувся король навколо себе, щоб побачити, що залишилося від його війська і з усього його доблесного лицарства, і закріпив лише двох лицарів, сера Лукана Ключника та його брата сера Бедівера, та й тих геть зраних. «Господи помилуй, — вигукнув король Артур, — що сталося з усіма моїми добрими лицарями? О горе, що дожив я до цього нещасливого дня, бо вже, — говорив король Артур, — приходить мені кінець, але дай мені, Боже, знайти ще того зрадливця сера Мордред, через якого почалося все це безталання». І тут укріп король Артур сера Мордред, який зіп'єся на меч, озирючи купи мертвих тіл. «Дайте мені мого списа, — гукнув король Артур до сера Лукана, — бо он бачу я зрадника, який спричинив усе це нещастя». — «Сер, облиште його, — мовив сер Лукан, — бо його розбито, і коли переживете ви цей нещасливий день, то ще помститеся йому. Мій добрий володарю, пригадайте той сон, який вам наснився, і те, що казав вам минулої ночі привид сера Гавейна; але Бог у своїй великій доброті уберіг вас досі, а через це, заради Бога, облиште все, адже, хвала Господові, ви в полі перемогли, бо нас лишилося троє живих, а біля сера Мордред вже немає нікого. І коли ви зараз зупинитеся, то значить, пережили ви цей лихий день». — «Чи я умру, чи житиму, — відказав король, — але коли побачив я його самого, він уже не втече від моєї руки, бо кращої нагоди я вже ніколи не матиму». — «Нехай Бог вам помагає!» — мовив сер Лукан. Тоді король Артур стиснув списа обома руками й побіг до сера Мордред, вигукуючи: «Зраднику, надійшов твій смертний час!» І коли сер Мордред почув короля Артура, то побіг йому назустріч із мечем у руці; і король Артур дістав його за щитом, прохромивши його тіло вістрям наскрізь. Коли зрозумів сер Мордред, що його смертельно поранено, то з останніх сил рвонувся вперед, аж поки його тіло не вперлося в кільце на Артуровому списі, і, тримаючи обіруч меча, вдарив ним свого батька короля Артура в голову так, що меч розірвав шолом та тім'яну кістку. І тому сер Мордред упав на землю замертво, а благородний король Артур упав без пам'яті».

Сьогодні необізаному читачеві часом непросто зрозуміти літературні чесноти роману Мелорі (особливо перших його частин з нескінченними й здебільшого схожими описами незліченних лицарських поєдинків). Його мова (не така вже й складна для

розуміння, якщо знаєш класичну англійську — вона значно ближча до нас, аніж мова, скажімо, Чосера) може здатися важкою, одноманітною, сповненою повторів окремих слів і зворотів. А проте в цій розповіді є особливий чар, особлива поезія, яка вже майже п'ять з половиною століть приносить естетичну насолоду читачам, надихає поетів, прозаїків, композиторів та митців.

І на те є безліч прикладів. Ще в 1590 році Едмунд Спенсер пише за мотивами «артурівських» легенд поему «Королева фей». А в 1691 році поставлено оперу Генрі Перселла «Король Артур» на лібрето Джона Драйдена.

Врешті-решт, і багатьох уступів славетного Сервантесового «Дон-Кіхота» годі до ладу зрозуміти, не знаючи об'єктів його пародіювання — лицарських романів, що одержали свою квінтесенцію в тексті Мелорі.

Ось, наприклад, слова Дон Кіхота до Санча Панси в горах Сієрра-Морени: *«У тім-то й річ, і в тім-то й полягає краса мого вчинку. Не велика заслуга й честь, коли лицар збожеволіє з причини; вся мудрація в тому, щоб з'їхати з глузду без ніяких підстав. Отже, друже Санчо, не гай часу й не відраджуй мене від такого незвичайного, щасливого і ніколи ще не чуваного наслідування лицарських зразків»* (переклад Миколи Іванова, 1927).

Зовсім по-інакшому читатиме ці слова той, хто знає про спричинене безпідставними ревностями божевілля сера Трістрама (книга IX): *«А вночі він відпустив коня, скинув свій обладунок і пішов у лісову гущавину, де ламав дерева й куці, а коли прислала йому пані арфу, став він грати й плакати водночас»*. Чи про спричинений черговою недоброю примхою королеви Гвіневери безум сера Ланселота, який *«два роки потерпав від негоди, гасаючи в дикому лісі з місця до місця, і живився тільки овочами, які міг дістати, й пив саму воду; а з одягу на ньому були тільки сорочка з ноговицями»* (книга XII).

А йдеться ж про два найвищі взірці лицарськості! Тож у божевільних витівках убогого іспанського гідальго, який прагне наслідувати ці найдосконаліші для всього лицарства зразки, є насправді значно більше системи і здорового глузду, аніж нам може сьогодні здатися.

Проте після Реформації про Мелорі (що відразу ж зробився «надто католицьким» письменником) в Англії поволі почали забувати.

Останнє перевидання його роману було датовано 1634 роком, і потому настала тривала пауза, аж поки в 1816 році, коли вже запанував романтизм, вийшли аж два нові видання «Смерті Артура», а в 1817 році — ще й третє. Відтоді Мелорі знову повертається до числа актуальних авторів.

Під впливом цих численних перевидань, що повертали англійцям дух їхньої старовини, ХІХ століття виявилось надзвичайно плідним для «артуріани». Маємо взірцево-«вікторіанську» поему Вільяма Моріса «Захист Гвіневери» та цикл поем придворного поета королеви Вікторії Альфреда Тенісона «Королівські ідилії».

Маємо надзвичайно цікаве заломлення «артурівської» теми в образотворчому мистецтві: від романтичних полотен «прерафаелітів» Едварда Берн-Джонса, Данте Габріеля Росетті та Едмунда Блера Лейтона й до яскравих декадентських графічних стилізацій Обрі Бердслея для знаменитого видання «Смерті Артура» 1893 року (ці ж ілюстрації, тільки за значно гіршого поліграфічного відтворення, було використано для російського видання в серії «Літературні пам'ятки» 1974 року).

З іншого боку — маємо дотепну й саркастичну повість Марка Твена «Янкі з Коннектикуту при дворі короля Артура» (1889), як реакцію прагматика-американця на весь той старий європейський романтизм...

Окремо стоять знамениті опери Ріхарда Вагнера «Трістан та Ізольда» і «Парсіфаль». Попри тематичну спорідненість із романом Мелорі, вони принципово спираються саме на німецькі середньовічні джерела. Вагнер був німецьким націоналістом і ніколи цього не приховував, хоч (на відміну від сучасних «вагнеріанців») був не менш принциповим прихильником виконання і своїх, і чужих опер не механічно завченою «мовою оригіналу», а саме в перекладі мовою, зрозумілою для публіки. Адже опера була для нього насамперед музичною драмою, де слово важить не менше від нот...

Уже в ХХ столітті незаперечним є вплив Артурових легенд на автора культових «Гобіта» й «Володаря перснів» Дж.Р.Р. Толкіна. Письменник навіть розпочав був (хоч не завершив) стилізовану під старовинний алітераційний вірш поему «Падіння Артура», що базується, правда, не так на романі Мелорі, як безпосередньо на двох його джерелах — уже

згадуваній алітераційній поемі «Смерть Артура» та однойменній поемі, написаній на початку XV століття восьмирядковими строфами.

Принагідно відзначмо: майстерний український переклад поеми Дж.Р.Р. Толкіна пера Олени О'Лір надрукувало в 2016 році видавництво «Астролябія», а, перекладаючи для цього ж видання супровідну статтю сина письменника Крістофера про Артурові сюжети в творчості його славетного батька, українська перекладачка вправно відтворила і цитований ним початок старовинної строфічної поеми «Смерть Артура».

А ось нобелівський лауреат, американець Джон Стейнбек, надихнувшись появою друком Вінчестерського рукопису в 1947-му, почав був писати масштабний твір для юних читачів «Звершення короля Артура та його благородного лицарства», — але, на жаль, не закінчив його, і цей незавершений текст було вперше надруковано тільки в 1976 році, для письменника вже помертвено.

Як і слід було очікувати, в XX–XXI століттях «артурівські» сюжети найактивніше використовує кінематограф. Благо, вони містять усе, потрібне і для зразкового блокбастера-бойовика, і для не менш зразкового фентезі. Перелік знятих лише в останні десятиліття «артурівських» фільмів (і задіяних у них «зіркових» акторів) забрав би забагато місця.

А чи вплинула «артурова» тема на нову українську літературу (бо в наших численних оригінальних та перекладних барокових текстах лицарство присутнє імпліцитно — і в переспівах мандрівних європейських лицарських сюжетів, і в «ораціях» спудеїв Могилянки, і в козацьких літописах)?

Очевидно, що так (хоч і прогнозовано не так сильно, як на англійську). Насамперед, маємо геніальну поему Лесі Українки «Ізольда Білорука» (вперше її надруковано в «Літературно-науковому вістнику» в рік смерті поетеси). Їй передує авторська ремарка: стисла й по-своєму теж геніальна: *«Основа сеї поеми взята з середньовічного роману «Трістан та Ізольда», що колись у різних версіях на різних мовах був колись широко розпросторений по всіх європейських, у тім числі й по слов'янських, сторонах. Зміст його — фатальне та нещасливе кохання лицаря-васала Трістана та його королеви Ізольди Золотокосої. Се кохання постало з чарівного дання, любовного напою,*

випитого через помилку. В деяких версіях згадується ще й друга Ізольда — Білорука, що кохалася з Трістаном тоді, як він був у розлуці з першою милою — Ізольдою».

Як відзначав у супровідній статті до III тому «книгоспільчанського» видання творів Лесі Українки за редакцією Бориса Якубського (1927) Андрій Ніковський, поетеса ледве чи читала старофранцузькі оригінали лицарських романів про Трістана та Ізольду. Майже напевно вона користувалася сучасною для неї французькою реконструкцією Жозефа Бедьє (яку потім у середині 1920-х прекрасно перекладе українською Максим Рильський). Але звідти Леся Українка взяла хіба що канву. Дальший трагічний розвиток подій, включаючи зустріч над умирущим Трістаном двох Ізольд — білявки Золотокосої та чорнявки Білорукої — є виплодом яскравого хисту української поетеси. Як і завершальні горді слова Білорукої:

*«Ізольдо Злотокоса, Бог розсудить,
чий був Трістан, чи твій, чи, може, мій,
та бути з ним аж до його сконання
дісталося таки мені самій.*

*Ти не привезла чорного вітрила,
не жалібна — ясна твоя краса.
Та милий в гроб не ляже непокритий, —
його покриє чорная коса».*

Настроявим контрастом до цієї поеми є безумовно народжений її читанням вірш Максима Рильського з його найкращої (оцінка покійного Володимира Панченка) поетичної збірки «Синя далечінь» (1922):

*Трістан коня сідлає
І їде в дальню путь.
Ворон крикливі зграї
Недобру вість несуть.
Хтось ламає лука,
Хтось розіб'є шолом...
Ізольда Білорука
Ридає за вікном.*

*Але душа, мов птиця,
Закохана в блакить,
І сон їй новий сниться,
І небо золотиться,
І списа золотить.*

Неймовірно світлий настрій цього вірша контрастує з датою його написання: руїним і голодним 1921 роком...

А через шість років Рильський видасть у близькому до «неокласиків» видавництві «Слово» по-справжньому взірцевий переклад уже згаданого «Роману про Трістана та Ізольду» Жозефа Бедьє. Його мову тонко стилізовано під старовинну оповідь: *«Сеньйори, чи бажаєте ви послухати прегарної повісти про любов і про смерть? Це про Трістана та Ізольду повість. Слухайте ж, як у великій радості, у печалі великій вони любилися, і як померли одного дня — він через неї, вона через нього».*

Але надалі «артурова» тема в українській поезії майже уривається. Очевидно, що вона потребувала освічених авторів, — і зовсім інших умов, аніж ті, що склалися в УРСР від початку 1930-х. Лишень у діаспорі могли її розвивати поети, що демонстративно продовжували неокласичну традицію, як-от Михайло Орест та його послідовник Ігор Качуровський. А найвиразніше мотиви «чаші Грааля» звучать у «Попелі імперій» «неокласика» Юрія Клена, який, за проникливим спостереженням Івана Дзюби, надії на майбутнє одужання Європи після жахів ХХ століття покладає не на демократичні процедури чи поступ технологій, а саме на містичні імпульси людського духу:

*Мандрую марними шляхами.
Дарма. Блукаю сам не свій,
І тільки бачу за горами
Заграву незгасанну мрій.
Відкрита там обранцям заля.
Струмиться світло в ній м'яке.
Горить священна чаша Граля,
Як срібне озеро гірське.
І хто в той замок завітає,
Вступає у Господню рать.*

*Його те світло осяває,
Як незреченна благодать.*

А «на материку» маємо хіба що окремі винятки, як-от «Апологію лицарства» Ліни Костенко:

*Там, за віками, за гірким туманом,
де трубить вічність у Роландів ріг,
любов була єдиним талісманом,
а талісман ще звався — оберіг.*

Хоч, можливо, сама Ліна Василівна, прочитавши «Смерть Артура», була б сприкрена, довідавшись, що цей зразковий лицар вважав за обов'язок «забажати лягти» з кожною зустрінутою ним вродливою панною чи пані. Лише в книзі першій роману Мелорі згадано (в хронологічній послідовності) панну Ліонор, що народила від короля майбутнього лицаря Круглого Столу Борра, майбутню королеву Гвіневеру, яку Артур, побачивши, «любив завжди», — що не завадило йому невдовзі «лягти» з дружиною короля Лота Маргаузою (на додачу — власною сестрою за матір'ю, про що Артур не здогадувався; і це, відповідно до Мерлінового пророцтва, й стало причиною його майбутньої загибелі, — адже Артура, як і царя Ірода, спіткала невдача при спробі знищити небезпечне для себе немовля).

Під кінець роману ця ж «любов назавжди» не завадила Артурові послати невірну дружину на вогнище (що й наблизило загальну трагічну для всіх розв'язку). А потому, як сер Ланселот визволив її, мимоволі розливши ріки крові, король по-резонерському розмірковує, що королев у нього може бути ще багато, а ось такого лицарства він уже не позбирає... У цьому Артур аж ніяк не відхилявся від усталених практик лицарської поведінки, в яких ідеальна любов до Дами аж ніяк не перешкоджала суто земним утіхам, а саму цю Даму через примху володаря цілком можна було й жорстоко скарати...

Окрім Ліни Костенко, відлуння «лицарської» теми знаходимо і в окремих поетес молодшого покоління (Олена О'Лір, Люцина Хворост, Ольга Смольницька), але в цілому вона перебуває на далеких маргінесах сучасної української поезії. Та й у літературознавчих працях (чи й просто підручниках) Артурові з його лицарями не надто в нас пощастило. Навіть у «Генериці й архітектоніці» (2005)

«останнього неокласика» Ігоря Качуровського маємо загальний переказ генези «артурових» сюжетів, — і лише коротку, на одне речення, згадку про Мелорі та його роман (що його Ігор Васильович вочевидь не вважав самостійним твором, а лише малоцікавою компіляцією).

Проте роман Мелорі живий. Це засвідчує і кількість його перевидань англійською та іншими мовами, і кількість творів літератури, музики, образотворчого, сценічного та екранного мистецтва, які й сьогодні завдячують свою появу «Смерті Артура».

Українського перекладу цього роману досі не було. Тож сьогодні читач уперше має нагоду тримати в руках повний текст класичного твору англійської літератури (і водночас підсумкового компендіуму лицарських легенд, що так багато важили для світової культури в цілому). Його зроблено за «канонічним» виданням *La Morte d'Arthur. The History of King Arthur and the Knights of the Round Table. Compiled by Sir Thomas Malory, Knt. London: Reeves and Turner, 1889*, що відтворює першодрук Вільяма Кекстона.

Із Вінчестерського рукопису перекладач брав лише заголовки восьми його більших частин та приписки наприкінці окремих книг, якими промовляє сам Томас Мелорі, нарікаючи на свою долю в'язня (в усіх випадках це застережено примітками).

Відразу хочу застерегти: відоме частині старших українських читачів російське видання, що вийшло в 1974 році в серії «Літературні пам'ятники» видавництва «Наука», вміщує переклад Інни Бернштейн, зроблений саме з Вінчестерського рукопису. Тому, скажімо, п'ята книга про війну Артура з Луцієм має там суттєво більший обсяг (Кекстон, очевидно, доволі сильно відредагував і скоротив ці початкові спроби Мелорі — явно на користь читачеві).

Український перекладач, щоб донести до свого читача потрібний аромат старовини, відмовився від сучасного членування на абзаци (до якого вдалася, скажімо, російська перекладачка). Розповідь у його перекладі йде суцільним текстом — як у першодруковій Кекстона та в його пізніших англійських перевиданнях.

Здійснюючи неминучу архаїзацію мови, перекладач мав за орієнтир не Лукашевого «Декамерона» (хоч Боккаччо, як і Мелорі, був ранньоренесансною постаттю, але, щоб зважитися на такий

експеримент, потрібно було б бути Миколою Лукашем!), а радше вже цитовану вище версію повісті Жозефа Бедьє в перекладі Максима Рильського. Крім того, Лукашеве словесне буйство, напевно, надто «переяскравило» б значно простішу за виражальними засобами оповідь «Смерті Артура». Перекладач чесно зізнається, що намагався дещо (хоч помірно) різноманітити синонімічну бідність мови Мелорі, — дбаючи про українського читача, що повинен осилити майже тисячу сторінок роману.

Водночас цей перекладач щиро вірить: якщо його читачеві таки вистачить снаги подолати довжини й повтори розповідей про численні поєдинки й турніри в книгах про Трістрама та Ізольду, його буде сторицею винагороджено високою містикою оповіді про пошуки Святого Грааля і справжнім драматизмом, динамікою та трагічністю завершальних книг про любов Ланселота і Гвіневери та про смерть Артура.

І нехай тоді цей читач, дійшовши до заключних речень: *«Я прошу всіх вас, шляхтичі та шляхтянки, що прочитали цю книгу від початку й до кінця, молитися за мене, поки я живий, щоб Господь послав мені жадане визволення. А коли я помру, то прошу молитися за мою душу»*, — виконає це прохання розбишаки, лицаря, в'язня й письменника сера Томаса Мелорі.

Максим Стріха

THE BIRTH LIFE AND ACTS OF KING ARTHUR OF HIS
NOBLE KNIGHTS OF THE ROUND TABLE THEIR
MARVELLOUS ENQUESTS AND ADVENTURES
THE ACHIEVING OF THE SAN GREAL
AND IN THE END LE MORTE DAR-
THUR WITH THE DOLOUROUS
DEATH AND DEPARTING
OUT OF THIS WORLD
OF THEM ALL.

THE TEXT AS WRITTEN BY SIR
THOMAS MALORY AND IMPRINTED BY
WILLIAM CAXTON AT WESTMINSTER THE YEAR
MCCCCLXXXV TRANSLATED AND TRANSCRIBED IN UKRAINIAN BY
THE LEARNED DR. MAKSYM STRIKHA AND IMPRINTED IN THE TOWN OF TERNOPIL
WITH MANY ORIGINAL DESIGNS BY AUBREY BEARDSLEY IN THE YEAR OF MMXXI.

НАРОДЖЕННЯ, ЖИТТЯ ТА ДІЯННЯ КОРОЛЯ АРТУРА ТА
ЙОГО БЛАГОРОДНИХ ЛИЦАРІВ КРУГЛОГО СТОЛУ,
ЇХНІ ДИВОВИЖНІ ПОДВИГИ Й ПРИГОДИ
ПІД ЧАС ПОШУКІВ СВЯТОГО ҐРААЛЯ,
А НАСАМКІНЕЦЬ СМЕРТЬ АРТУРА
ТА СМУТНИЙ ЗАГИН
І СХОДЖЕННЯ З
ЦЬОГО СВІТУ
ЇХ УСІХ.

ОПОВІДЬ, НАПИСАНА СЕРОМ
ТОМАСОМ МЕЛОРІ ТА ВИДРУКУВАНА
ВІЛЬЯМОМ КЕКСТОНОМ У ВЕСТМІНСТЕРІ РОКУ
МССССLXXXV, А ПО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКАЗАНА
ТА ВИТЛУМАЧЕНА ПРОФЕСОРОМ МАКСИМОМ СТІХОЮ ТА ВИДАНА
В МІСТІ ТЕРНОПОЛІ З БАГАТЬМА РИТИНАМИ ОБРІ БЕРДСЛЕЯ РОКУ ММХХІ.

ЯК КОРОЛЬ АРТУР УЗРІВ РИКЛИВОГО ЗВІРА
Й ВЕЛЬМИ ЙОМУ ПОДИВУВАВСЯ

ПЕРЕДМОВА¹

Коли упорядкував я та видрукував різноманітні історії як на поживу розуму, так і про всілякі вікопомні вчинки та звершення великих войовників та володарів, та ще певні книги з напучуваннями та про віровчення, багато різних благородних шляхтичів королівства Англії приходили до мене й багато разів допитувалися, чом не склав я і не надрукував благородної оповіді про Святий Грааль і про найславетнішого християнського короля, найпершого із трьох найкращих і найзаслуженіших християн, короля Артура, найбільш гідного пам'яті з-поміж англійців та всіх християнських королів. Бо добре відомо всьому всесвітові, що було їх IX² найкращих і найзаслуженіших, а саме: троє поган, троє юдеїв і троє християнських мужів. Щодо пойменованих поган, які жили до Христового втілення, то першим із них був Гектор Троянець, що оповіді про нього збереглися і в піснях, і в прозі; другий Олександр Великий, а третій Юлій Цезар, цісар Римський, що оповіді про них усім добре відомі і є в усіх. А щодо трьох юдеїв, які також жили до Христового втілення, то першим із них був дука³ Ісус Навин, який привів дітей Ізраїлевих на обіцяну землю; другим Давид, цар Єрусалиму; а третім Юда Маккавейський⁴; Біблія описує всі благородні вчинки та звершення усіх трьох. Від часу ж пойменованого втілення були ще троє християнських мужів, знаних та славлених усім усесвітом, що долучилися до IX найкращих і найзаслуженіших, першим із яких був благородний Артур, чиї благородні вчинки я маю намір викласти в подальшому в цій книзі; другим був Шарлемань, чи Карло Великий, життєпис якого є в багатьох місцях і Французчиною, і Англійщиною; а третім та останнім був Готфрід Бульйонський⁵, про чиї звершення та життя склав я книгу з присвятою благородній пам'яті найяснішого володаря та короля Едварда IV⁶. Вищепойменовані благородні шляхтичі наполегливо просили мене видрукувати життєпис пойменованого короля та войовника Артура, з додаванням оповіді про його лицарів і про Святий Грааль, і про смерть та кончину пойменованого Артура; стверджуючи, що я мусив би скоріше видрукувати опис його благородних звершень і звияг, аніж Готфріда

Бульйонського чи когось іншого з восьми, бо він був мужем, народженим у цьому королівстві, і він королював і володарював тут-таки.

І що було вже Французчиною багато різних та благородних томів про нього і про його лицарів. І відказував я їм, що різні люди вважають, наче не було такого Артура, і що всі книги, понаписувані про нього, то тільки байки та вигадки, бо деякі літописи нічого не згадують ані про нього, ані про його лицарів. На те вони заперечували, і один особливо гостро, що той, хто говоритиме, наче ніколи не було короля на ймення Артур, впадатиме у великий нерозум і сліпоту; бо він казав, що є багато свідчень протилежного. Найперше можна побачити його надгробок у монастирі в Гластонбері; а в «Поліхроніконі», книга п'ята, розділ шостий, і книга шоста, розділ XXIII, ідеться, де було поховане його тіло, а потім віднайдене й перенесене до вищепойменованого монастиря. І в історії Бокаса, в книзі «De casu principum», є частина його благородних учинків і його загибель. Також і Гальфрідус⁷ у своїй Брутовій книзі викладає його життя. І в різних місцях Англії є, і довіку буде багато пам'яток, що свідчать про нього, а також і про його лицарів. Насамперед, у Вестмінстерському абатстві, у раці святого Едварда зберігся відбиток його печатки на червоному сургучі в оправі з берилу, на котрому написано: Patricius Arthurus, Britannie, Gallie, Germanie, Dacie, imperator⁸. Потім, у Дуврському замку, можна побачити череп Гавейна і плащ Кардока; а Вінчестері — Круглий Стіл⁹; а в інших місцях — Ланселотів меч та багато інших речей. З огляду на те все, не може чоловік при розумі казати, наче не було в цій землі короля на ймення Артур. Бо в усіх краях християнських та невірницьких його шанують і ставлять серед IX найзаслуженіших, і поміж християнських мужів найпершим. Та проте про нього більше говорять за морем, аніж в Англії, і книги написано про нього Голландською, Італійською, Іспанською, Грецькою, а не тільки Французькою. Однак свідчення й пам'ятки про нього зберігаються в Валлії, в місті Камелот¹⁰, де великі камені, чудесні вироби із заліза, що лежать під землею, і королівські склепіння зріли багато з тих, що й нині живі. Тому аж дивно, як мало прославлений він у власній країні; хіба що у відповідності до Божого слова, що немає пророка в своїй вітчизні.

І тому, зваживши на всі перелічені вище речі, я вже не насмілювався заперечувати, що жив такий благородний король, званий Артуром, пошановуваний серед IX найславетніших найпершим і головним серед мужів-християн, про якого із його благородними лицарями написано багато благородних томів Французчиною, які я бачив і прочитав за морем і яких немає в нашій рідній мові, а багато є Валлійською, а також Французькою; є дещо й Англійською, але не все. А тому все те, що було переказано нещодавно коротко Англійщиною, я, за моїм простим розумінням, що дав мені Бог, за сприяння й напучування благородних лордів та шляхтичів, надумав надрукувати в книзі про благородні діла пойменованого короля Артура та його лицарів, за рукописом, мені принесеним, а той рукопис сер Томас Мелорі склав за декотрими Французькими книжками, переклавши їх Англійською. І я, за тим рукописом, пустив книгу в друк, аби люди шляхетні могли побачити й прочитати про благородні лицарські звершення, про гідні та добрі справи, що їх певні лицарі чинили за давніх днів, за які було їх укрито славою, і як негідних було покарано, поганьблено і зведено нанівець; і тому смиренно благаю я благородних лордів та пань, і людей всіх решти станів, хоч якими є їхні статки та стан, аби, узявши й прочитавши пойменовану книгу та працю, взяли звідти у пам'ять добрі та чесні справи і їх наслідували. Тут знайдуть вони багато веселих та втішних оповідей, благородних та вславлених виявів людинолюбства, шляхетності й честі. Бо в ній змальовано благородне лицарство, витонченість, людинолюбство, доброзичливість, стійкість, любов, дружбу, боягузтво, убивство, ненависть; чесноту і гріх. Наслідуйте добре, уникайте злого, і вона подарує вам славу і добре ім'я. Буде читання цієї книги приємне для провадження часу, а брати чи ні на віру все те, що в ній міститься, ви вільні самі; але написано її нам на науку; бо застерігає вона супроти зла та гріха, і закликає перебувати в чесноті, яка дозволить заслужити добре ім'я та славу в цьому житті; а після цього короткого і минутого життя перейти до вічної втіхи у небесах, що дає нам Той, хто царює на небесах у трьох особах. Амінь.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО ВІЛЬЯМА КЕКСТОНА ДО ЧИТАЛЬНИКІВ-ХРИСТІЯН

Випускаючи в світ пойменовану книгу, яку призначено всім благородним володарям, лордам та леді, шляхтичам і шляхтянкам, які бажатимуть прочитати чи почути благородну та втішну оповідь про великого войовника і незрівнянного володаря короля Артура, що був свого часу королем цього благородного королівства, тоді званого Британією, я, Вільям Кекстон, простолюдин, подаю цю книгу так, як її друком набрано. Йтиметься в ній про благородні вчинки, військову звиягу, лицарство, вірність, стійкість, людинолюбство, любов, витончене поводження, правдиву великодушність, із багатьма дивовижними розповідями та пригодами. Щоби зміст цього тому був зрозуміліший, я розділив його на XXI книгу, а кожную книгу на розділи, як далі буде, з Божою допомогою, перелічено. Перша книга оповідає, як Утер Пендрагон зародив благородного войовника короля Артура, і містить XXV розділів. Друга книга оповідає про Баліна, благородного лицаря, і містить XIX розділів. Третя книга оповідає про шлюб короля Артура із королевою Гвіневерою та про інші речі і містить XV розділів. Четверта книга про те, як загинув Мерлін і як вороги пішли на короля Артура, і містить XXVIII розділів. П'ята книга оповідає про перемогу над цісарем Луцієм і містить XII розділів. Шоста книга оповідає про сера Ланселота, сера Ліонеля і про дивовижні пригоди, і містить XVIII розділів. Сьома книга оповідає про благородного лицаря сера Гарета, що його сер Кей прозвав Бомейном, і містить XXXVI¹¹ розділів. Восьма книга оповідає про народження сера Трістрама, благородного лицаря, і містить XLI розділ. Книга IX оповідає про лицаря, якого сер Кей прозвав Драна Свитка, а також про сера Трістрама, і містить XLIV розділи¹². Книга X оповідає про сера Трістрама та про інші дивовижні пригоди і містить LXXXVIII розділів. Книга XI оповідає про сера Ланселота й сера Ґалахада і містить XIV розділів. Книга XII оповідає про сера Ланселота і його безум та містить XIV розділів. Книга XIII оповідає, як сер Ґалахад перший прибув до двора короля Артура і як тривали пошуки Святого Ґрааля, і містить XX розділів. Книга XIV

оповідає про пошуки Святого Грааля і містить X розділів. Книга XV оповідає про сера Ланселота і містить VI розділів. Книга XVI оповідає про сера Борса і про його брата сера Ліонеля і містить XVII розділів. Книга XVII оповідає про Святий Грааль і містить XXIII розділи. Книга XVIII оповідає про сера Ланселота та королеву і містить XXV розділів. Книга XIX оповідає про королеву Гвіневеру та сера Ланселота і містить XIII розділів. Книга XX описує найсумнішу смерть Артура і містить XXII розділи. Книга XXI описує його останню виправу і те, як сер Ланселот прибув помститися за його смерть, і містить XIII розділів. Загалом тут є XXI книга і V сотень та VII розділів¹³, які далі йтимуть один по одному.

Книга 1

Розділ I

ЯК УТЕР ПЕНДРАҒОН¹⁵ ПОСЛАВ ПО ДУКУ КОРНУОЛЬСЬКОГО
ТА ІГРЕЙНУ, ЙОГО ДРУЖИНУ, ТА ПРО ТЕ, ЯК ВОНИ НЕЖДАНО
ВІД'ЇХАЛИ¹⁶.

Так сталося в дні благородного Утера Пендраґона, як королював він та правив в Англії, що був благородний і могутній дука в Корнуолі, який довший час ворогував супроти нього, а звався той дука дукою Тінтажельським¹⁷; отож одного разу послав король Утер по того дуку і наказав йому прибути та взяти з собою дружину, бо казали про неї, що вона на диво вродлива пані, та ще й вельми мудра, а на ймення звалася вона Ігрейна. А коли дука з дружиною прибув до короля, то стараннями високих лордів вони помирилися, і королю дуже припала до вподоби й полюбилася та пані, тож прийняв він її із великою пишнотою, і забажав лягти з нею. Та була вона жінка вельми добродісна й не піддалася королю. І тоді вона заговорила до дуки, свого дружини, й сказала: «Я гадаю, що нас покликано на те, аби мене збезчестити, а тому, мій муже, я раджу виїхати звідси, не гаючись, і тоді за ніч ми дістанемося до нашого власного замку»¹⁸. І, як вона сказала, так вони і від'їхали, і ні король, ні жоден із його ради не відали про цей від'їзд. І щойно король Утер довідався про їхнє раптове відбуття, то запалав великим гнівом. І прикликав він до себе своїх найближчих радників, і оповів їм про нежданий від'їзд дуки з дружиною. І порадили вони йому послати навздогін дуці з дружиною суворе веління знов прибути, а коли він того наказу не послухає, то король зможе чинити на власний розсуд і рушити на дуку нищівною війною. Так і вчинили, і посланці почули відповідь, а відповідь та була коротка: ані дука, ані його дружина не повернуться. І запалав король страшенним гнівом. А тоді король звелів переказати йому ясно, аби він лаштувався й готувався, бо не мине й сорока днів, як він дістанеться до

нього і в найміцнішому з його замків. І почувши цю пересторогу, приготував та облаштував дука два міцні замки, що перший був Тінтажель, а другий називався Терабель¹⁹. Отож свою дружину, пані Ігрейну, розмістив він у замку Тінтажель, а сам розмістився в замку Терабель, звідки було багато бічних виходів назовні. Тоді підійшов стрімко король Утер із великим військом і обложив замок Терабель, і розклав багато шатер. І була поміж двома ними велика січа, і багато людей полягло. Тоді від страшного гніву і від великої любові до прегарної Ігрейни король Утер занедужав. Прийшов до короля Утера благородний лицар сер Ульфїус²⁰ і запитав короля, чому той нездужає. «Я нездужаю від гніву і від любові до прегарної Ігрейни, і не можу одужати». — «Гаразд, мій пане, — мовив сер Ульфїус, — я знайду Мерліна²¹, і він дасть вам ліки, від яких утішиться ваше серце». З тим Ульфїус рушив на пошуки і щасливим випадком стрів Мерліна в жебрацькому дранті. І спитав Мерлін Ульфїуса, кого той шукає. А той відповів, що нема йому до того діла. «Гаразд, — відказав Мерлін, — знаю, кого ти шукаєш, бо шукаєш ти Мерліна, отож не шукай далі, бо він — це я, і коли король Утер щедро винагородить мене і присягнеться сповнити моє бажання, яке більше слугуватиме його честі й вигоді, аніж моїй, то зроблю я так, що і його бажання цілком сповниться». — «За це я ручаюся, — мовив Утер, — і кожне твоє розумне бажання буде виконано». — «Гаразд, — відказав Мерлін, — він дістане те, чого бажає, тому, — так говорив Мерлін, — їдь своєю дорогою, а я не забарюся прибути тобі вслід».

Розділ II

**ЯК УТЕР ПЕНДРАґОН ВОЮВАВ ІЗ КОРНУОЛЬСЬКИМ ДУКОЮ
І ЯК ЗА СПРИЯННЯ МЕРЛІНОВОГО ЛІГ ВІН ІЗ ДУКОВОЮ
ДРУЖИНОЮ І ЗАРОДИВ ІЗ НЕЮ АРТУРА.**

Тоді зрадів Ульфїус і помчав до короля Утера, і повідав йому, що зустрівся із Мерліном. «Де він?» — запитав король. «Володарю, — відказав Ульфїус, — він не забариться». І побачив Ульфїус, що Мерлін уже стоїть при вході до шатра. І тоді наказано було Мерліну

наблизитися до короля. Коли побачив його король Утер, то гречно привітав. «Володарю, — промовив Мерлін, — я знаю всі таємниці вашого серця; тож присягніться, що ви як правдивий, від Бога помазаний король сповните моє бажання, і ви отримаєте те, чого бажаєте самі». І присягнув король на чотирьох Євангеліях. «Володарю, — сказав Мерлін, — ось чого я хочу: першої ночі, коли ви ляжете з Ігрейною, зачнете ви з нею дитя; і коли воно народиться, віддайте його мені, аби я його виплекав, бо ж буде це вам на славу й дитині на користь, якщо лиш буде вона того варта». — «Я пристаю на це, — мовив король, — нехай усе буде по-твоєму». — «Тож приготуйтеся, — сказав Мерлін, — цієї ночі ви ляжете з Ігрейною в замку Тінтажель, і будете ви наче дука, її чоловік²². Ульфїус прибере подобу сера Брастіаса, одного з лицарів дуки, а я буду наче лицар Йорданус, ще один з лицарів дуки. Але стережіться: не заходьте в розмову ані з нею, ані з її людьми, а скажіть, що ви нездужаєте, і поспішіть лягти в ліжку, і не підводьтеся зранку, аж поки я не прийду по вас, бо замок Тінтажель не далі, як за десять миль звідси». Але дука Тінтажельський побачив, як від'їздили вони з-під обложеного Терабелю, і тієї ночі вийшов він із замку, аби вдарити на воїнів короля. І в тій виправі дука сам був убитий ще до того, як король дістався замку Тінтажель. Отож, уже по дуковій смерті, король ліг з Ігрейною через три години по тому, як дука вмер, і зародив із нею Артура²³ тієї самої ночі; а коли розвидніло, Мерлін з'явився до короля і звелів йому збиратися; тож той поцілував леді Ігрейну і відбув із великим поспіхом. А коли прочула леді про те, що дуку, її чоловіка, вбито ще до того, як король Утер прибув до неї, то дуже здивувалася, хто то міг лягти із нею в подобі її пана; тож вона горювала потайки, але мовчала. І тоді всі барони спільно почали благодіяти короля відновити мир поміж ним та леді Ігрейною. Дав їм король на те свою згоду, бо любо йому було замиритися із нею. Отож звівся король на Ульфїуса як на посередника поміж ними двома, і за того посередництва вони вдвох замирилися. «Тепер усе буде гаразд, — мовив Ульфїус, — наш король — жвавий лицар і ще парубок, а моя леді Ігрейна — прегарна пані; то була б велика радість для нас і втіха для короля зробити її своєю королевою». Всі з тим погодилися і донесли таку думку до короля. А він, як справдешній жвавий лицар, пристав на те всім своїм

серцем, тому з усім можливим поспіхом вони обвінчалися того ж ранку з великою радістю та втіхою. Король Лот Ловтанський²⁴ та Оркнейський пошлюбив Марґаузу, що стала матір'ю Ґавейнові. А король Нентрес із землі Ґарлот пошлюбив Гелейну. Все це було зроблено на бажання короля Утера. А третю сестру — Фею Морґану²⁵ — віддали до монастирської школи, і там вона багато дечого навчилася, тож знала всі таємниці некромантії, а опісля пошлюбила короля землі Ґор Урієнса, що був батьком сера Івейна Білорукого.

Розділ III

ПРО НАРОДЖЕННЯ КОРОЛЯ АРТУРА, ПРО ЙОГО ВИХОВАННЯ І ПРО СМЕРТЬ КОРОЛЯ УТЕРА ПЕНДРАґОНА, І ПРО ТЕ, ЯК АРТУРА БУЛО ОБРАНО НА КОРОЛЯ, І ПРО ДИВОВИЖНИЙ ЧУДЕСНИЙ МЕЧ, ВИЙНЯТИЙ З КАМЕНЯ ПОЙМЕНОВАНИМ АРТУРОМ.

Потому королева Іґрейна робилася щодня важча й важча, і як минуло пів року, король Утер, лежачи обік своєї королеви, запитав її в ім'я клятви, що вона йому склала, чиє дитя вона носить у тілі. Королева ж у гіркій розгубі не відала, що їй казати. «Не бійтеся, — мовив король, — відкрийте мені правду, і, присягаюся власним життям, я любитиму вас іще більше». — «Володарю, — відповіла вона, — я відкрию вам правду. Тієї ночі, коли помер був мій чоловік, у саму годину його смерті прибув до Тінтажелю хтось, подібний до нього мовою і подобизною, разом із двома лицарями, подібними до його лицарів Брастіаса та Йордануса, і я пішла з ним до ліжка, як годилося мені чинити з моїм чоловіком, і тієї ж самої ночі, за що я готова відповісти перед Богом, заклонулося в мені дитя». — «Правда, — промовив король, — усе, що ви кажете, бо то я сам прибув у його подобизні, і через те не страшіться, бо то я батько дитини». І він оповів їй усе, як воно сталося на пораду Мерліна. І вельми зраділа королева, коли довідалася, хто батько її дитини. Скоро по тому прибув Мерлін до короля і сказав: «Володарю, вам слід подбати про виховання вашої дитини». — «Як ти бажаєш, — відповів король, — нехай так воно

й буде». — «Гаразд, — промовив Мерлін, — я знаю в цій землі одного з ваших лордів, чоловіка правдивого й вірного, тож він виховає вашу дитину; його ймення — сер Ектор, і в нього є прегарні посілости в багатьох частинах Англії та Валлії. Тож пошліть по того лорда сера Ектора, почніть із ним розмову і самі скажіть йому, аби він, в ім'я своєї любові до вас, віддав власне дитя іншій жінці-годувальниці, а його дружина нехай годуватиме ваше²⁶. Тож коли народиться ця дитина, нехай її винесуть мені, ще не похрещену, потайки через тильну замкову хвіртку». Як визначив Мерлін, так усе і зробили; і коли сер Ектор прибув, то присягнув королю виплекати його дитину, як король того бажав, і пообіцяв король серу Ектору велику винагороду. Тож коли королева розродилася, король наказав двом лицарям і двом дамам взяти дитину, сповиту в золототкані одежі, «і віддати її злидареві, якого ви стрінете біля тильної хвіртки замку». Так дитину віддали Мерліну, а він поніс її до сера Ектора, охрестивши в святого чоловіка, що нарік її Артуром; і дружина сера Ектора годувала її своєю власною груддю. Тоді через два роки занедужав король Утер на тяжку недугу, а тим часом його вороги повстали на нього і почали велику битву з його людьми, і багатьох із них повбивали. «Володарю, — сказав Мерлін, — не слід вам лежати, як ви лежите, ви повинні бути на полі бою, нехай навіть везимуть вас коні на повозі, інакше ви ніколи не подолаєте своїх ворогів, а, прибувши туди, ви здобудете перемогу». Отож учинено все, як Мерлін замислив, і повезли короля кіньми на повозі перед великим військом назустріч його ворогам. І при Сент-Альбонсі зійшовся король із великим військом Півночі; і того дня сер Ульфійус і сер Брастіас чинили великі бойові звияги, і люди короля Утера подолали північників у битві і багатьох повбивали, а решту змусили до втечі²⁷. Тоді повернувся король до Лондона і дуже тішився своїй перемозі. Та невдовзі по тому занедужав він іще дужче, і три дні та три ночі лежав без мови, а всі барони тяжко зажурилися й просили Мерліна, аби дав їм добру пораду.

«Немає тут іншого засобу, — промовив Мерлін, — як покластися на волю Божу. Та дивіться, щоб усе баронство зібралося перед ним завтра, і Бог та я повернемо йому мову». Отож наавтра всі барони з Мерліном з'явилися до короля. І Мерлін гучно запитав короля Утера: «Володарю, чи стане ваш син Артур, як закінчатся ваші дні, королем

над усім вашим краєм і всіма вашими володіннями?» Тоді Утер Пендрагон повернувся до нього і сказав так, що всі це почули: «Нехай будуть із ним Боже та моє благословення, і нехай молиться він за мою душу, і нехай за честю й правом вимагає моєї корони, бо інакше позбавлю його благословення». І з тим він випустив дух. Потому його поховали, як належиться королю, а королева Ігрейна і всі барони дуже за ним побивалися. Затим довгий час перебувало королівство у великій небезпеці, бо кожний лорд обзаводився власним сильним військом, і багато хто з них хотів стати королем. Тоді Мерлін прийшов до архієпископа Кентерберійського і нарадив йому скликати всіх лордів королівства і всю збройну шляхту, аби прибули вони під страхом відлучення до Лондона саме проти Різдва, бо як Христос, що родився цієї ночі, являв був зі своєї великої ласки чудеса, прийшовши стати Царем чоловічим, так явить він ще чудо, вказавши, хто по праву має королювати над цим краєм. Отож архієпископ на пораду Мерлінову послав по всіх лордів і по всю збройну шляхту, наказавши їм з'явитися проти Різдва до Лондона. І багато з них отримали перед тим відпуст гріхів, аби їхні молитви були приємніші Господові. Отож у найбільшій церкві Лондона (чи був то Святий Павло²⁸, чи ні, того Французька книга²⁹ не каже) ще вдосвіта всі стани королівства й лорди зійшлися на молитву. Коли відслужили утренью й ранню обідню, то побачили на церковнім подвір'ї навпроти головного вівтаря великий камінь із чотирма кутами, подібний до надгробка із мармуру, а на ньому сталеве ковадло у фут заввишки, а під ним дивовижний оголений меч, що навколо нього злотними літерами був такий напис: Той, хто видобуде меча із каменя й з-під ковадла, той за правом народжений бути королем Англії. Подивувалися тому люди й оповіли про все архієпископу. «Я велю всім, — мовив архієпископ, — залишатися в церкві й молитися Богу, і нехай ніхто не торкнеться меча, аж поки не закінчиться висока обідня». Коли ж відслужили всі обідні, усі лорди вийшли роздивитися той камінь та меч. І побачивши напис, деякі, що хотіли здобути корону, намагалися те зробити. Та ніхто не зумів ані видобути меча, ані його зрушити. «Тут ще немає того, — промовив архієпископ, — хто здобуде собі меча, та, поза сумнівом, Бог нам його ще вкаже. Ось моя ухвала, — сказав архієпископ, — поставмо тут десять лицарів, мужів доброї слави, аби вартували цей

меч». Так і зробили, і закликали кожного чоловіка, аби спробував видобути того меча. А на Новий рік влаштували баронам герці з турніром³⁰, аби всі лицарі могли стати там на двобій і на змагання. І все те зробили, аби зібрати разом лордів і простолюду, бо архієпископ вірив, що Господь укаже на того, хто здобуде меча. Отож у день Нового року виїхали барони в поле — хто на двобій, а хто позмагатися з усіма. Так сталося, що сер Ектор, який мав велику посілість під Лондоном, приїхав на змагання, а з ним приїхав сер Кей, його син, і юний Артур, що був йому молочним братом; а сера Кея висвятили на лицаря на попередній День Усіх Святих³¹. Та коли приїхали вони на турнір, то сер Кей побачив, що в нього немає меча, бо він лишився в батьковім домі, і став він просити юного Артура поїхати по його меч. «З охотою», — відказав Артур і помчав по меч; але коли дістався додому, то пані та вся челядь уже поїхали дивитися на змагання. Тоді Артур розгнівався і сказав собі: «Поїду на церковне подвір'я і візьму меча, що стирчить із каменя, бо ж мій брат сер Кей не може лишатися сьогодні без меча!» Приїхавши на церковне подвір'я, Артур спішився і прив'язав коня до огорожі, а тоді пішов до шатра варті, але там не було нікого з лицарів, бо всі рушили на змагання; тож він узяв меча за руків'я і легко й різко висмикнув його із каменя, скочив на коня і поїхав до свого брата сера Кея, і вручив йому меч. І щойно сер Кей побачив того меча, як зразу ж зрозумів, що то меч із каменя; тож він поїхав до свого батька сера Ектора і промовив: «Сер, гляньте, ось він, той меч із каменя; отже, я маю королювати в цій краї». Коли побачив сер Ектор того меча, то знов повернув і поїхав до церкви, і там усі троє спішилися, і він тоді наказав серу Кею присягнути на Писанні, як той меч опинився в нього. «Сер, — сказав сер Кей, — від мого брата Артура, бо то він привіз його мені». — «Як ви добули цього меча?» — спитав Ектор Артура. «Сер, я розкажу вам. Коли я повернувся додому по братів меч, там я вже не застав нікого, хто віддав би мені того меча, тож я подумав, що мій брат Кей не може лишатися без меча, поїхав швидко сюди і висмикнув його з каменя без жодного зусилля». — «А чи не бачили ви тут лицарів при мечі?» — спитав сер Ектор. «Ні», — відповів Артур. «Тепер я розумію, — промовив сер Ектор до Артура, — що ви повинні бути королем цього краю». — «Чому саме я? — запитав Артур. — І з якої саме причини?» — «Сер Артур, — відповів сер

КУПИТИ